

bijeen te brengen die vanuit een andere gezichtshoek geschreven is. Dat is — ik wil daar niet te min overdoen— vaak een hele klus. Maar wat brengt een boek als dit ons aan nieuwe inzichten of zelfs nieuwe kennis? Weinig, vrees ik. Nadere bestudering van de tekst en de noten leidt tot de conclusie dat Kaptein veel gelezen heeft. Voor slechts enkele onderdelen van zijn betoog moest hij een archief bezoeken. Nieuwe, tevoren onvermoede bronnen zal men er niet in aantreffen. Dit is voor het beoogde lezerspubliek geen ramp, maar voor degene die zich met onderzoek op dit terrein bezighoudt, wel een belangrijke constatering.

Kaptein beschrijft zoveel mogelijk per arbeidstak de geschiedenis van het Schermereiland. De zeevaart neemt veruit de meeste ruimte in. Verhoudingsgewijs is daarover ook het meest bekend. De Schermereilanders voeren op allerlei schepen, naar vele windstreken. Overal is wel een spoor van iemand uit Graft of De Rijk te vinden. Het stukje over de vaart buiten Europa, speciaal over de VOC, is een mooi voorbeeld van wat er gebeurt als je per se iets wilt zeggen, maar helaas — er is niets over geschreven. Dan vermeldt Kaptein het vertrek van twee VOC-schepen, de *Graft* en de *Rijk* in 1637. Leuk detail, maar het zegt niets. Want voor alle kamers van de VOC voeren vooral in de jaren dertig en veertig van de zeventiende eeuw schepen met namen van steden en dorpen. De Heren XVII hebben, om willekeurig maar een paar te noemen, ook nog verzonnen: *Akersloot*, *Zwolle*, *Hoorn*, *Wassenaar*, *Schagen*, *Maastricht*, *Venlo*.

Verder moet mij nog iets van het hart over het gebruik van de noten. Daarin verantwoordt men meestal de vindplaats van een bepaald feit of een bewering. Hiermee is Kaptein, naar mijn smaak, wat zuinig omgesprongen. Hij heeft bijvoorbeeld gebruik gemaakt van een ongepubliceerde doctoraal-scriptie van K. van der Tempel over schippers in Graft in de tweede helft van de zeventiende eeuw. Dat is niet verboden. Maar er zijn plaatsen in het boek aan te wijzen waar geen noot bij staat, die vrijwel letterlijk uit die scriptie afkomstig zijn. Ik noem maar een paar voorbeelden. De opmerking op bladzijde 82 — over de Grafter schipper voor wie f5000,- aan losgeld bijeengebracht werd —, zie Van der Tempel, 13. Of de noot bij een citaat (86) die naar Van der Tempel verwijst, maar in feite op het hele verhaal rond dat citaat zou moeten slaan. Of de opmerking op bladzijden 128/129 over de commandeurs ter walvisvaart uit het doopsgezinde Noordeinde van Graft die in dienst waren van doopsgezinde reders uit De Rijk, inclusief illustratief voorbeeld — die is afkomstig van Van der Tempel, 35. In de hitte van de strijd wil er nog wel eens een nootje sneuvelen, maar is dit nog toeval? Kaptein schippert hier een beetje met de gewenste zorgvuldigheid. Enfin, het zal de Schermereilanders niet veel kunnen schelen. Zij hebben nu een volwassen streekgeschiedenis op de plank.

E. S. van Eyck van Heslinga

J. K. van der Korst, *Om lijf en leven. Gezondheidszorg en geneeskunst in Nederland circa 1200-1960* (Utrecht-Antwerpen: Bohn, Scheltema & Holkema, 1988, 356 blz., f49,50, ISBN 90 313 0891 9).

De hoogleraar J. K. van der Korst, clinicus en historicus, heeft zich ertoe gezet een boek over de geschiedenis van de gezondheidszorg in Nederland te schrijven, waarin hij de aandacht van de lezer wil vestigen op de samenhang tussen de gezondheid van de burgers en de structuur van de samenleving in het betreffende tijdsbestek. Ofschoon het woord 'geneeskunst' in de titel is opgenomen, speelt dit begrip in zijn studie uiteraard een ondergeschikte rol. De opzet van dit boek is dan ook niet gericht op het geven van een overzicht van de uitoefening van de

geneeskunde in Nederland, maar beklemtoont in kort bestek de maatschappelijke en politieke factoren, die aan het tot stand komen van een 'gezondheidszorg' hebben bijgedragen. Toch ontkomt hij niet aan de wegen van de vertrouwde 'historia medicinae' wanneer hij zijn ambitieuze opzet, een overzicht te schrijven vanaf 1200-1960, tracht uit te voeren.

De auteur beroept zich op de impulsen, die zijn uitgegaan van deelgebieden van de geschiedschrijving, die vooral in de laatste decennia ertoe hebben bijgedragen dat een breder veld is verkend, dat dienstig voor een overzicht van de geschiedenis van de gezondheidszorg kan zijn. De geschiedenis van het ziekenhuiswezen, de psychiatrische zorg, de sociale- en ideeëngeschiedenis bleken dankbare secundaire bronnen voor deze compositie. Hierdoor konden problemen van de professionalisering, de overheidsbemoeienissen met de openbare gezondheidszorg, de bijdragen van de militaire geneeskunde en belangrijke filosofische stromingen in het betoog worden opgenomen.

De lijn, die de auteur voor zijn overzicht heeft aangehouden, is in vier segmenten verdeeld: 'socialisering' (1200-1575), 'professionalisering' (1575-1795), 'moralisering' (1795-1865) en 'medicalisering' (1865-1960). In kleine capita worden de verschillende aspecten beschreven. De lezer raakt er wel van doordrongen dat die kleine aspecten legio zijn, en vooral in het eerste hoofdstuk op volksgeneeskunde en eenvoudige sanitaire voorzieningen neerkwamen. In de volgende hoofdstukken komen meer zaken aan de orde die men in een leerboek voor de geschiedenis der geneeskunde niet zal aantreffen, zoals de zorg voor de waterhuishouding, de afvalverwerking, de voedselkeuring, de controle op de slacht, de afvoer van vuil in de steden. Ook de wisselende positie van vroedvrouwen en apothekers komt regelmatig aan de orde.

De negentiende eeuw trekt ook in dit boek weer de meeste aandacht. De auteur gaat geheel mee met recent onderzoek, dat met feiten en getallen aantoonde dat niet de vooruitgang in de geneeskunde, maar maatregelen op hygiënisch gebied zoals de aanleg van riolering, drinkwaterleiding en de zorg voor betere behuizing en werkomstandigheden wezenlijk hebben bijgedragen aan een betere gezondheidszorg. De auteur noemt ook hier talloze aspecten: universitair onderwijs, de klinische scholen, de pokkenvaccinatie, het hygiënisme in relatie tot het liberalisme, de volksvoorlichting en de oprichting van de Nederlandse Maatschappij tot bevordering der geneeskunde. Een ontwikkelingswerker zou er nog heel wat van kunnen leren!

Het laatste hoofdstuk 'Medicalisering', komt zeer dicht bij de huidige situatie. Het is slechts in zoverre geschiedenis dat wel de organisatie, maar niet de verschuivingen in de problematiek van de gezondheidszorg aan de orde komen. Het is weliswaar dertig jaar later, maar de volgende trend is wel herkenbaar. Laten we hopen dat dit niet 'Politisering' van de gezondheidszorg wordt.

Dit is een nuttig overzichtsboek voor historici, die inzage willen krijgen in de maatschappelijke kant van geneeskundig handelen in Nederland en de daaraan ten grondslag liggende denkwijzen in een tijdsbestek van zeven en een halve eeuw! Er is een goede literaturopgave en een register aanwezig. Wie dieper graven wil, zal verder moeten zoeken.

A. M. Luyendijk-Elshout

R. Aernouts, e. a., *Het St.-Elisabethziekenhuis te Antwerpen. 750 Jaar Gasthuis op 'tElzenveld 1238-1988* (Antwerpen: O. C. M. W. van Antwerpen, Brussel: Gemeentekrediet van België, 1988, 432 blz., ISBN 90 5066 035 5).

Het Sint-Elisabethgasthuis bestond in 1988 750 jaar. Na een tijdlang ten dode te zijn opgeschre-